

Pracownia Datowania i Konserwacji Zabytków

Institut Archeologii, Uniwersytet Łódzki

magdalena.majorek@uni.lodz.pl

Institut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

nowak.m23@gmail.com

Magdalena Majorek, Marcin Nowak

WYBRANE PROCEDURY BADAWCZE
MATERIALNYCH PRZEJAWÓW ARCHEOLOGII FUNERALNEJ
NIEODLEGŁEJ PRZESZŁOŚCI

Zarys treści. Różnorodność typologiczna i surowcowa przedmiotów odkrywanych przy nowożytnych pochówkach daje olbrzymie możliwości interpretacyjne w zakresie obrzędowości pogrzebowej. Badania archeologiczne w kościele i na terenie przykościelnym w Gniewie oraz w kryptach kościoła w Szczuczynie, prowadzone przez Pracownię Dokumentacji i Konserwacji Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w latach 2009–2016, pozwoliły na wypracowanie schematu działania na tego typu stanowiskach archeologicznych, a rejestrowane trzy główne grupy przedmiotów zabytkowych (trumny, ubiory, dewocjonalia) dostarczyły wielu informacji na temat obrzędowości pogrzebowej i pozwoliły na identyfikację zmarłych.

Słowa kluczowe: pochówki, nowożytność, obrzędowość pogrzebowa, Gniew, Szczuczyn.

W P R O W A D Z E N I E

Potencjał interpretacyjny materialnych pozostałości przeszłości jest właściwie nieograniczony, tym samym zależny od umiejętności i wiedzy badaczy. Głębsze poznanie obrzędowości dawnych społeczności daje sposobność pełniejszego obrazowania funkcjonowania człowieka, m.in. w zakresie upodobań estetycznych, kondycji zdrowotnej, a także w kwestiach wierzeniowych i wyznaniowych. Te ostatnie, wynikające zarówno z religijnych, jak i ludowych

tradycji, można obserwować do czasów współczesnych. Śledzenie zmian w tym okresie ułatwiają materiały źródłowe w postaci informacji historycznych czy etnograficznych, których istnienie daje okazję do poszerzania możliwości interpretacyjnych. Sprawności takich nie mają lub posiadają je jedynie w ograniczonym spektrum badacze prehistorii czasów przedpiśmiennych. W analizach archeologicznych nowożytniej i współczesnej obrzędowości pogrzebowej istotne jest, by wspierać się danymi historycznymi, ale przede wszystkim należy prowadzić szeroko zakrojone prace interdyscyplinarne. Okazuje się jednak, że podejmując się takich badań, można zauważyć dość duży rozdźwięk między informacjami dostarczanymi przez badaczy poszczególnych dyscyplin. Uświadamiając sobie stosunkowo młodą metrykę tychże badań, sytuację należy uznać za normalną, a prace kontynuować.

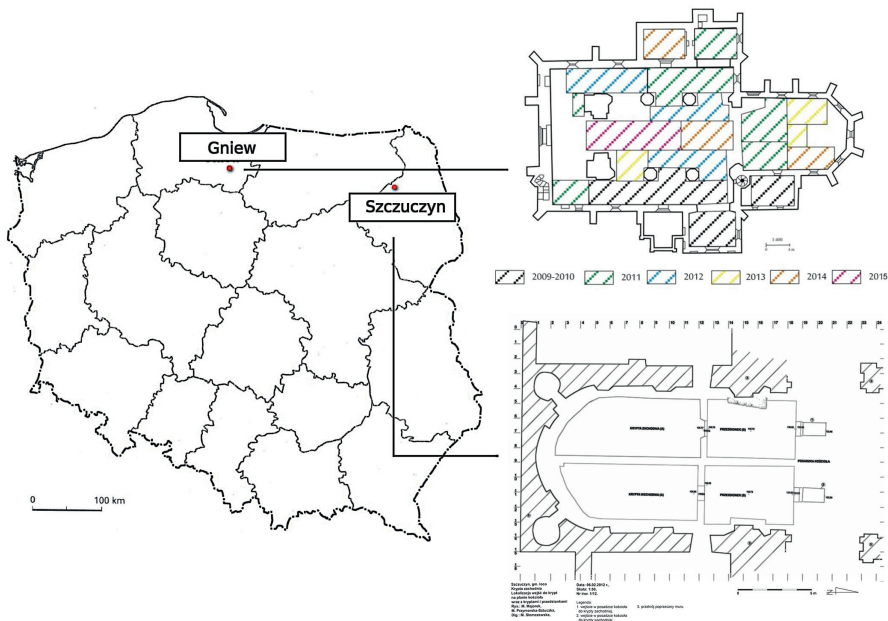
W niniejszym artykule autorzy pragną zwrócić uwagę na różnorodność typologiczną i surowcową odkrywanych przy pochówkach przedmiotów, a także na możliwości interpretacyjne. Ponadto wskażą pewne wypracowane ścieżki postępowania, procedury badawcze, które ukształtowały się na kanwie badań archeologicznych prowadzonych z ramienia Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu¹, w których autorzy mieli sposobność uczestniczyć w latach 2009–2016, oraz na podstawie własnych doświadczeń.

B A Z A   Ż R Ó D Ł O W A

Materiały źródłowe pochodzą z dwóch stanowisk archeologicznych (ryc. 1), na których zakończono badania terenowe, niemniej prace laboratoryjne nadal trwają. Pierwszym stanowiskiem jest kościół pw. św. Mikołaja wraz z placem przykościelnym w Gniewie (pow. tczewski, woj. pomorskie), gdzie badania archeologiczne prowadzone były w latach 2009–2016 (m.in. Drążkowska i in. 2015, s. 141–151; Grupa M. i in. 2015, Grupa D. i in. 2015, s. 413–423; Niedźwiadek, Drążkowska, Majorek 2015, s. 55–58, 98–104; Nowak i in. 2015, s. 425–434). Drugim stanowiskiem jest kościół pw. Imienia Najświętszej Marii Panny w Szczuczynie (pow. grajewski, woj. podlaskie), gdzie badania archeologiczne były prowadzone w latach 2012–2014 (m.in. Dudziński, Krajewska, Grupa M., Wojciechowska, Dudziński 2013, s. 9–20; Grupa M. i in. 2014;

---

¹ Badaniami archeologicznymi kierowały: dr hab. Małgorzata Grupa, prof. UMK i dr Magdalena Majorek.

Ryc. 1. Plan rozmieszczenia wykopów w Gniewie, pow. tczewski oraz plan krypt w Szczuczynie, powiat grajewski (oprac. M. Majorek, M. Nowak)

Fig. 1. Arrangement of trenches in Gniew, Tczew district and plan of crypts in Szczuczyn, Grajewo district (edited by M. Majorek and M. Nowak)

Dudziński i in. 2015; Dudziński, Grupa M., Nowosad 2017), a pracami objęto krypty pod prezbiterium oraz w nawie zachodniej obiektu (ryc. 1).

Kościół w Gniewie ma XIII-wieczną metrykę (Mross 1997, s. 49), a świątynia szczuczynska jest datowana na początek XVIII wieku (Grochowska 1989, s. 255–258), niemniej w obu przypadkach najwięcej pozyskanych informacji dotyczy właśnie okresu nowożytnego i współczesności.

RODZAJE PRZEDMIOTÓW ZABYTKOWYCH

Pracując nad materiałem źródłowym rejestrowanym lub pozyskanym w trakcie badań archeologicznych, należy zwrócić uwagę na kilka podstawowych cech badanych przedmiotów: dokładną lokalizację, stan zachowania, technikę wykonania, surowiec, zdobienia (w tym barwę). Niestety badania archeologiczne w obrębie architektury sakralnej i w najbliższej okolicy zwykle są

prowadzone w związku z planowanymi lub już podjętymi działaniami mającymi na celu szeroko rozumianą rewitalizację obiektu. Archeolodzy muszą pracować pod presją czasu, nierzadko równoległe z wykonawcami prac budowlanych i konserwatorami architektury.

W kościołach i na cmentarzach, przy zeszkieletowanych lub zmumifikowanych szczątkach ludzkich, mogą być uchwytny trzy główne grupy przedmiotów. Pierwszą z nich są trumny wraz z dodatkami w postaci poduszek, materacy (i ich wypełnień), antab, tekstylnych obić, szyldów, portretów (*Grupa I*). Drugą grupę stanowią ubiory (wraz z obuwiem, nakryciami głowy i dodatkami), w których pochowano zmarłych na ostatnią drogę (*Grupa II*). Natomiast trzecią (*Grupa III*) są różne rodzaje dewocjonaliów (m.in. modlitewniki, szkaplerze, medaliki, krzyżyki, różańce, obrazki z wizerunkami świętych). Dodatkową grupę stanowią inne przedmioty zabytkowe, które są określane mianem „atypowych”. Należą do nich m.in. skorupki jajek, jabłka, sierpy.

Grupa I

Trumny mogą ułatwiać identyfikację zmarłych, być dobrym datownikiem, wskazywać wiek osobnika w chwili śmierci, pod warunkiem że badacz zauważy nierzadko zamazane malowane napisy czy dostrzeże silnie skorodowane nity tapicerskie, układające się w napis w delikatnej smudze rozłożonego drewna (ryc. 2). Przy jednym z pochówków w gniewskiej świątyni, na silnie rozłożonym drewnianym szczycie trumny, uchwycono datę 1734, ponadto na szczątkach kostnych znajdowały się fragmenty tkanin noszące cechy szat liturgicznych. Zgromadzone dane pozwoliły zidentyfikować zmarłego, ks. Jana Józefa Pawlikowskiego, komendariusza parafii gniewskiej (Grupa D. i in. 2015, s. 414). A to zaledwie jeden z przykładów. Czasem, tak jak w przypadku trumny z szyldem należącej do założyciela miasta Szczuczyna – Stanisława Antoniego Szczuki (Szczuczyn, krypta zachodnia – A), poznajemy pełnione w społeczeństwie funkcje badanej osoby (Dudziński, Krajewska, Grupa M. 2013, s. 9–12).

W konstrukcjach trumien widzimy także akceptowanie przesądów, np. brak sęków w deskach wiek trumien, które „mogłyby wypuścić duszę zmarłego”. W trumnach ze Szczuczyna brak gwoździ. Wiedzę archeologów o tym, jak przygotowywano trumny (Majorek, Grupa D. 2013, s. 69–81; Niedźwiadek, Drażkowska, Majorek 2015, s. 19–70; Grupa D. i in. 2016, s. 103–114), uzupełniają publikacje etnografów (m.in. Fischer 1921, s. 155–163; Brencz 1987, s. 215–229), historyków i historyków sztuki (m.in. Chrościcki 1974, s. 67–81; Kizik 1998, s. 94–99; 2001, s. 202–208).

Ryc. 2. Zestawienie wybranych zdobień ułatwiających identyfikację zmarłego: a – Gniew, fragment krótkiego boku trumny z datą nabijaną nitami; b – Szczuczyn, krótkie boki trumien z szyldem, datą malowaną i nabijaną nitami (oprac. M. Majorek, M. Nowak)

Fig. 2. List of selected decorations facilitating identification of the deceased: a – Gniew, fragment of the short side of a coffin with a date studded with rivets; b – Szczuczyn, short sides of a coffin with a sign, a date painted and studded with rivets (edited by M. Majorek and M. Nowak)

Zdobione płyciny trumien oraz dodatki niosą za sobą kolejne informacje. Pojawiają się na nich symbole nadziei, zmartwychwstania, nieśmiertelności (krzyż), śmierci (wieniec laurowy), znikomości i nietrwałości życia doczesnego, przemijania (girlandy kwiatowe, trupia czaszka) oraz pokuty (trupia czaszka). Zarówno przy antabach, jak i w podporach często można odnaleźć motywy przedstawiające anioła, który w wierzeniach chrześcijańskich pośredniczy między Bogiem a człowiekiem i pełni funkcję indywidualnego opiekuna (Ryken, Wilhoit, Longman 2010); lwie łapy, które od końca XVIII wieku, zdobiąc podpory pod trumny, symbolizują boską moc, władzę, siłę ducha, majestat i czystość. Liczba symboli pojawiających się na trumnach jest olbrzymia (ryc. 3), a ich wybór nie był przypadkowy (Ryken, Wilhoit, Longman 2010), co z pewnością wymaga odrębnych studiów.

Ryc. 3. Zestawienie wybranych symboli na trumnach i dodatkach na przykładzie Szczuczyna (oprac. M. Majorek, M. Nowak)

Fig. 3. List of selected symbols on coffins and accessories on the example of Szczuczyn (edited by M. Majorek and M. Nowak)

Grupa II

Podobnie rzecz się ma z ubiorami. Potencjał interpretacyjny jest ogromny. Odzież grobowa mogła odzwierciedlać stan (świecki, duchowny), pozycję społeczną, wiek. Forma czy krój ubioru pomagają w identyfikacji i uściśleniu chronologii pochówku (Grupa 2005; Dudziński i in. 2015; Dudziński, Grupa M., Nowosad 2017, s. 49–96). Należy jednak pamiętać o tym, że tak doskonały stan zachowania przedmiotów tekstylnych, jaki zadokumentowano podczas badań w Szczuczynie, to rzadkość (Grupa M. 2012, s. 109–125; Grupa M., Wojciechowska, Dudziński 2013, s. 99–108; Majorek 2013, s. 199–210; Grupa M. i in. 2014; Dudziński i in. 2015; Dudziński, Grupa M., Nowosad 2017). Najczęściej archeolodzy i kostiumolodzy pracują na niewielkich fragmentach tekstyliów (ryc. 4), ale i one dostarczają istotnych informacji. Na podstawie wyników analiz ich wzorów i cech technologicznych być może niebawem możliwe będzie śledzenie ścieżek kontaktów handlowych (dotychczasowe doświadczenia badawcze pokazują, że konieczne staje się stworzenie bazy tkanin archeologicznych). Doskonały przykład, pochodzący ze stanowiska

Ryc. 4. Pochówek kobiety w ubiorze grobowym: a – Gniew; b – Szczuczyn (oprac. M. Majorek, M. Nowak)

Fig. 4. Burial of a woman in grave attire: a – Gniew; b – Szczuczyn (edited by M. Majorek and M. Nowak)

w Gniewie, stanowią zadokumentowane, przy jednym z pochówków, relikty stroju wykonane z tkaniny pochodzenia włoskiego, datowanej na przełom XVI i XVII wieku². Informacje o rodzaju ubioru uzupełniają rejestrowane przez badaczy różne formy obuwia. Badanie całego stroju daje możliwość odtworzenia nowożytnych „trendów modowych”, poznania umiejętności i kreatywności wytwórców, rzemieślników, twórców wszystkich odkrywanych przez archeologów przedmiotów: stolarzy, krawców, pasamoników, szewców i wielu innych

² Materiały niepublikowane, archiwum Pracowni Dokumentacji i Konserwacji Instytutu Archeologii UMK w Toruniu.

(Drażkowska 2007; 2008; 2011; 2012; Grupa M. 2005; Majorek, Grupa D. 2014, s. 335–348; Grupa M. i in. 2015).

Grupa III

Skarbnicą informacji funeralnych są również dewocjonaalia (ryc. 5). Szkaplerze stanowią namacalne świadectwo indywidualnego rozwoju duchowego wiernych oraz intensywnego udziału w życiu Kościoła (Niedźwiecki 2003). Jednocześnie oddają stan majątkowy, podkreślają indywidualny charakter i poczucie estetyki, a w niektórych przypadkach podejście do przestrzegania przepisów prawa kościelnego. Są także doskonałym źródłem informacji o technologii wytwarzania i zdobienia wyrobów tekstylnych codziennego użytku związanych ze sferą *sacrum* (Moisan 1987, s. 95–132; Kwiatkowski 2005, s. 31–34; Szkopek 2005; Sterszewska, Praśkiewicz 2011; Nowak, Przymorska-Sztuczka 2013, s. 53–68). Podobnie wygląda sytuacja z pozostałymi elementami wyposażenia, określanego mianem dewocjonaaliów. Medaliki czy krzyżyki noszono niezależnie bądź stanowiły one elementy różańców, które jak szkaplerze były sakramentaliami (Drażkowska 2005, s. 59–66). Surowce i sposób wykonania także są wyrazem statusu majątkowego, czasem stanowią pamiątkę odbytych pielgrzymek.

Prace przeprowadzone w kryptach kościoła w Szczuczynie pozwoliły na zadokumentowanie obecności papierowych obrazków z wizerunkami świętych, zarówno w pochówkach osób dorosłych, jak i dziecięcych (Nowak, Przymorska-Sztuczka 2013, s. 53–68; Grupa M. i in. 2014, s. 86–97). Wywodzące się z XIV-wiecznych Włoch, do chwili obecnej upamiętniają ważne wydarzenia w życiu i duchowym rozwoju wiernych, jak chociażby chrzest czy przyjęcie Pierwszej Komunii Świętej. Jednocześnie są formą rozpowszechniania i utrwalania fundamentalnych założeń wiary. Przedmioty papierowe są zabytkami kruchymi, nietrwałymi, wymagającymi szczególnej uwagi badaczy.

Z kolei modlitewniki, które w wyniku wykopalisk rejestrowane są najczęściej w formie relikwów opraw skórzanych z dodatkowymi elementami, jak okucia i paski służące do ich zapinania, wskazują na zamożność osób, zarówno tych, przy których zostały zadokumentowane, jak i ich rodzin odpowiedzialnych za przygotowanie pogrzebu. Biorąc pod uwagę koszty wykonania i nabycia tych przedmiotów, złożenie ich ze zmarłym do grobu daje przede wszystkim obraz przepychu towarzyszącego ceremonii pogrzebowej oraz łamania przepisów antyzbytkowych w nowożytnych ośrodkach miejskich. Szczegółowe regulacje

Ryc. 5. Zestawienie wybranych dewocjonałów: a – fragment modlitewnika, Gnień; b – obraz z wizerunkiem świętego, Szczuczyn (oprac. M. Majorek, M. Nowak)

Fig. 5. List of selected devotional items: a – fragment of the prayer book, Gnień; b – painting with the representation of a saint, Szczuczyn (edited by M. Majorek and M. Nowak)

administracyjne dotyczyły każdego aspektu tych uroczystości. Począwszy od przygotowania domu żałobnego, gdzie zakazywano m.in. obijania tkaninami izb i elewacji kamienic, czy przebiegu stypy, poprzez dyspozycje co do stroju i użytego na ich potrzeby materiału (nakaz stosowania giezła i całunu), skończywszy na dodatkach, jak sztuczne kwiaty zaplatane w wianki lub bukiety. Każdy z tych elementów wyszczególniano pod kątem używanego surowca, najczęściej w związku z lokalną bądź krajową produkcją. Jednocześnie przepisy antyzbytkowe miały uchronić zamożną część społeczeństwa od kosztów ponoszonych na uroczystości pogrzebowe, które jednakże dawały mieszczanom możliwość pochwalenia się przed żałobnikami stanem majątku. Sytuacja ta powodowała również administracyjną regulację samego przebiegu ostatniej posługi. Oczywiście łamanie tych praw skutkowało nakładaniem kar przez odpowiednich urzędników kontrolujących poszczególne etapy pogrzebu (Kizik 1998; Grupa M. 2005). Występowanie modlitewników przy pochówkach odzwierciedla także tradycję religijną, jest „dokumentem” wskazującym na wyznanie zmarłego. Należy pamiętać o wielotorowej interpretacji tych zabytków, jak np. wynik ostatniej woli zmarłego czy też zabiegi wywodzące

się z tradycji wyposażania zmarłych w konkretne przedmioty (Niedźwiadek i in. 2015, s. 98–104).

Poza indywidualnymi środkami rozwoju duchowego, jak szkaplerze, różańce czy papierowe obrazki oraz niewątpliwie rzadko rejestrowane modlitewniki, zmarli otrzymywali także przedmioty, które służyły zachowaniu higieny osobistej czy umartwianiu za życia. Jeśli jest to grzebień odnaleziony na wysokości uda (tak jakby spoczywał w kieszeni spodni zmarłego), sytuacja ta nie dziwi. Natomiast w przypadku pasa pokutnego – *cilice* (takiego odkrycia dokonano w 2012 roku przy pochówku kobiety, którą złożono w grobie ziemnym w prezbiterium gniewskiego kościoła) – można być niemal pewnym, że mamy do czynienia z przedmiotem, który przez pewien okres towarzyszył zarówno ciału, jak i duchowi osoby, przy której go znaleziono (ryc. 6). Taka asceza wymagała samodyscypliny i powtarzania, może nawet kilka razy dziennie, bolesnych czynności związanych z nakładaniem, noszeniem i zdejmowaniem przedmiotu zadającego ból. Jednocześnie należy pamiętać, że nie była to kara nałożona przez osoby trzecie, ale chęć udręczania ciała z własnego wyboru.

Ryc. 6. Gniew, powiat tczewski. Pas pokutny odnaleziony w 2012 roku w części prezbiterialnej kościoła, przy pochówku kobiety (oprac. M. Majorek)

Fig. 6. Gniew, Tczew district. Penitential belt found in 2012 in the chancel part of the church, at the burial of a woman (edited by M. Majorek)

STOSOWANE I ZALECANE
PROCEDURY BADAWCZE

Stosowanie odpowiednich procedur badawczych w każdej dyscyplinie nauki wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla jakości prezentowanej informacji. Różnorodność zabytków odnajdowanych podczas prac w kościołach wymaga równoległego podążania trzema głównymi ścieżkami badawczymi: archeologiczną, biologiczną (w szczególności antropologiczną³) oraz historyczną (w tym kostiumologiczną czy też z zakresu historii sztuki). Niezależnie od celu badań archeologicznych, np. identyfikacji cech obrzędowości pogrzebowej w danym czasie i na określonym terenie czy wyjaśnieniu różnic w zwyczajach funeralnych, każdy archeolog powinien znać i stosować wytyczne do prowadzenia badań archeologicznych (np. *Wytyczne* 2019). W odniesieniu do sposobu eksploracji, dokumentacji i zabezpieczenia pochówku napisano:

Sposób dokumentowania pochówku zależy od jego rodzaju. W przypadku pochówków szkieletowych należy połączyć dokumentację opisową ze schematycznym przedstawieniem zachowanych części szkieletu. [...] Należy pamiętać, że szkielet lub szczątki ludzkie z resztkami stosu, jama grobowa, jej wypełnisko, trumna lub kamienna konstrukcja grobu, nasyp nad nim oraz późniejsze wkopy (np. rabunkowe lub związane ze specyficznym obrzędkiem pogrzebowym lub ponownymi pochówkami) są oddzielnymi jednostkami stratygraficznymi i powinny otrzymać osobne numery (*Wytyczne* 2019, s. 13–14).

[...] szczątki kostne, [...] zawsze muszą być traktowane z godnością i szacunkiem (*Wytyczne* 2019, s. 32).

Badania szczątków ludzkich obejmują: określenie kontekstu, identyfikację sposobu depozycji, określenie wieku, wzrostu, stanu zdrowia osobników, analizę rozkładu i rozdrobnienia szczątków, obecności ubrań, pojemników, trumien, czynników podepozycyjnych (wystawienie na działanie słońca i temperatury, spalanie, porzucenie itp.). W przypadku pochówków i cmentarzysk nadających się do szerszych badań populacyjnych należy wykonać dodatkowe analizy, np. kopalnego DNA, entomologiczne i mikrobiologiczne (*Wytyczne* 2019, s. 33–34).

---

³ Dziękujemy pracownikom Zakładu Antropologii UMK w Toruniu, w szczególności dr Magdalenie Krajewskiej, za owocną współpracę na stanowisku w Gniewie i Szczuczynie oraz informacje dotyczące m.in. płci, wieku w chwili śmierci, zmian paleopatologicznych badanych osobników.

Zdaniem autorów niniejszego artykułu dokumentacja, eksploracja i zabezpieczenie⁴ elementów strojów, trumien z dodatkami, szeroko rozumianego wyposażenia grobowego należy do archeologa i powinna obejmować następujące procedury:

- diagnostyczną (odpowiadającą na pytania: jaki stan zastano? jakiego rodzaju odpady znajdują się w środku pomieszczenia? czy otwory wentylacyjne są drożne? jakie jest zagrożenie mikrobiologiczne? czy trumny są otwarte? jakie są zaburzenia w stratygrafii nawarstwień? itp.);
- operacyjną (polegającą na przygotowaniu dokumentacji uwzględniającej pozyskanie jak największej liczby danych i informacji; takie działanie pozwoli sformułować i zaprojektować optymalne rozwiązania, np. w zakresie dokumentacji – stworzenie karty trumny, karty ubioru; w zakresie pobierania próbek do dalszych badań laboratoryjnych – przygotowanie pojemników na próbki tekstyliów, barwników, wypełnień materacy i poduszek, owadów itd.);
- kontrolną (oceniającą zastosowane techniki i metody; próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie zrealizowano założone cele; dotyczy to przede wszystkim prac prowadzonych *in situ*, bez możliwości powtórzenia);
- interpretacyjną/korelacyjną (odpowiadającą na pytanie, czy dobór próby, np. liczby próbek, jest reprezentatywny, a także zmierzającą do wyznaczenia współzależności i współzmienności obserwowanych zjawisk).

Należy się wystrzegać wykonywania dokumentacji przez pryzmat wiedzy o współczesnych zwyczajach pogrzebowych. Może to prowadzić do pominięcia pewnych subtelności, uchwytnych tylko podczas prowadzonych prac.

P O D S U M O W A N I E

Rozważania nad problematyką materialnych przejawów obrzędowości pogrzebowej stanowią jedynie niewielką część procesu odkrywania nowożytnych systemów funkcjonowania zarówno pojedynczych jednostek, jak i całych społeczności oraz zachodzących między nimi relacji. W tego rodzaju działaniach badawczych należy po raz kolejny podkreślić istotną rolę zabytków

---

⁴ Pominięto oczywiście działania przygotowujące do badań: uzyskanie pozwolenia na badania, powołanie interdyscyplinarnego zespołu, zgromadzenie odpowiednich narzędzi, zabezpieczenie w środki ochrony indywidualnej itp.

ruchomych. Prowadzone już od końca XX wieku rozważania nad rolą rzeczy w życiu człowieka skłaniają do rozpatrywania ich wieloaspektowo. Proces poznawania przeszłości poprzez artefakty, określane jako swego rodzaju biografia rzeczy, pozwala na odkrywanie i budowanie zróżnicowanych „życiorysów” przedmiotów w zależności od zainteresowań analizujących je badaczy, skutkując rozważaniami na temat relacji człowiek – przedmiot (Kobiałka 2008, s. 227–237).

Badania prowadzone w Pracowni Dokumentacji i Konserwacji Instytutu Archeologii UMK w Toruniu pozwoliły na takie właśnie biograficzne podejście do rzeczy, zarówno pod kątem technicznym, jak i ekonomicznym czy społecznym, w znacznej mierze łącząc wszystkie te elementy w ramach szerokiego opracowania materiałów źródłowych. Formuła badań interdyscyplinarnych, przyjęta w podejmowanych projektach, wzbogacona była m.in. o wyniki ekspertyz antropologicznych czy paleobotanicznych. W jej zakres wchodziły także obecne analizy źródeł pisanych i badania z zakresu historii sztuki oraz kostiumologii, pozwalające na uzyskanie pełniejszego obrazu nowożytnej obrzędowości pogrzebowej.

Bibliografia

Wykaz skrótów

Tajemnice – Tajemnice szczucińskich krypt (tom 1), red. M. Grupa, T. Dudziński, Grajewo.

Literatura

- Brencz A., 1987, *Polska obrzędowość pogrzebowa jako obrzęd przejścia*, Lud, t. 71, s. 215–229.
- Chrościcki J.A., 1974, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa.
- Drażkowska A., 2005, *Dewocjonalia odnalezione we Fromborku*, [w:] *Castri Dominae Nostrae Litterae Annales*, t. 2, red. J. Gąsowski, Pułtusk, s. 59–66.
- Drażkowska A., 2007, *Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Toruń.
- Drażkowska A., 2008, *Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Toruń.
- Drażkowska A., 2011, *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*, Toruń.
- Drażkowska A., 2012, *Ozdoby i nakrycia głowy na ziemiach polskich od X do końca XVIII wieku*, Toruń.
- Drażkowska A., Niedźwiadek R., Matuzevičiūtė S., Grupa M., 2015, *Odzież grobowa z badań*

- archeologicznych z wybranych stanowisk z Polski, Ukrainy i Litwy*, [w:] *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*, red. A. Drążkowska, Toruń, s. 129–165.
- Dudziński T., Grupa M., Grupa D., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice szczuczyńskich krypt (tom 3)*, Grajewo–Toruń.
- Dudziński T., Grupa M., Nowosad W., 2017, *Tajemnice szczuczyńskich krypt (tom 4 – pochówki pijarów)*, Grajewo–Toruń.
- Dudziński T., Krajewska M., Grupa M., 2013, *Krypty kościoła pw. Imienia NMP w Szczuczynie źródłem do badań historycznych*, [w:] *Tajemnice*, s. 9–20.
- Fischer A., 1921, *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Lwów.
- Grochowska I., 1989, *Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w Ziemi Wiskiej 1682–1710*, Warszawa.
- Grupa D., Grupa M., Kozłowski T., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Wojciechowska A., 2016, *Badania w kościele pw. św. Mikołaja w Gniewie w latach 2009–2010*, [w:] *I Pomorska Sesja Sprawozdawcza*, red. M. Fudziński, Gdańsk, s. 103–114.
- Grupa D., Krajewska M., Nowak M., Przymorska-Sztuczka M., Majorek M., 2015, *Gniew 2012 – badania na terenie kościoła i cmentarza*, [w:] *XIX Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin, 21–22 listopada 2013 r.*, red. E. Trawicka, *Acta Archaeologica Pomoranica*, t. 5, Szczecin, s. 413–423.
- Grupa M., 2005, *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń.
- Grupa M., 2012, *Pochówki w krypcie grobowej kościoła pw. Imienia NMP w Szczuczynie jako źródło do lokalnych badań kostiumologicznych*, [w:] *Pozaarchwalne materiały źródłowe do dziejów powiatu szczuczyńskiego w XIX wieku*, red. T. Dudziński, Grajewo, s. 109–125.
- Grupa M., Grupa D., Kozłowski T., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2014, *Tajemnice szczuczyńskich krypt (tom 2)*, Grajewo–Toruń.
- Grupa M., Kozłowski T., Jankauskas R., Grupa D., Krajewska M., Krakowska S., Majorek M., Mosiejczyk J., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice krypty w kaplicy św. Anny*, Gniew.
- Grupa M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2013, *W czym do trumny – żupany, kontusze, dezabilki i inne ubiory pochowanych w szczuczyńskich kryptach*, [w:] *Tajemnice*, s. 99–108.
- Kizik E., 1998, *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku. Studium kultury nowożytnej*, Gdańsk.
- Kizik E., 2001, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk.

- Kobiałka D., 2008, *Biografia rzeczy jako perspektywa badawcza*, [w:] *Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, red. P. Kucypera, S. Wadył, Toruń, s. 227–239.
- Kwiatkowski J., 2005, *Szkaplerz, kaplerz, karawaka...*, [w:] *Non omnis moriar. Zwyczaje pogrzebowe w XVII i XVIII-wiecznym Toruniu*, red. H. Marcinkowska-Majewska, R. Uziębło, Toruń, s. 31–34.
- Majorek M., 2013, *Pasy kontuszowe z wstępnych badań archeologiczno-inwentaryzacyjnych krypt w kościele pw. Imienia NMP w Szczuczynie*, *Studia Łomżyńskie*, t. 24, s. 199–210.
- Majorek M., Grupa D., 2013, *Malowane czy objane – oznaka mody czy potrzeby na przykładzie trumien z krypt kościoła w Szczuczynie (cz. 1)*, [w:] *Tajemnice*, s. 69–81.
- Majorek M., Grupa D., 2014, *Wybrane nowożytnie pasamony z krypty południowej kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja w Gniewie*, [w:] *Rzeczy i ludzie: kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa, s. 335–348.
- Moisan K.S., 1987, *Matka Boska Szkaplerzna*, [w:] *Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce. Maryja Orędowniczka wiernych*, t. 2, red. J.St. Pasierb, Warszawa, s. 95–132.
- Mross H., 1997, *Dzieje parafii Gniew od XIII wieku do 1939 r.*, Pelplin.
- Niedźwiadek R., Drążkowska A., Hupało W., Przymorska-Sztuczka M., 2015, *Wyposażenie nowożytnych pochówków na podstawie wybranych stanowisk z Polski, Ukrainy i Litwy*, [w:] *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*, red. A. Drążkowska, Toruń, s. 70–125.
- Niedźwiadek R., Drążkowska A., Majorek M., 2015, *Nowożytnie trumny z badań archeologicznych z wybranych stanowisk z Polski, Litwy i Ukrainy*, [w:] *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*, red. A. Drążkowska, Toruń, s. 19–70.
- Niedźwiecki W., 2003, *Mały słownik liturgiczny*, Toruń.
- Nowak M., Grupa M., Wojciechowska A., Krajewska M., 2015, *Prezbiterium kościoła pw. św. Mikołaja w Gniewie miejscem pochówku elity gniewskiej*, [w:] *XIX Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin, 21–22 listopada 2013 r.*, red. E. Trawicka, *Acta Archaeologica Pomoranica*, t. 5, Szczecin, s. 425–434.
- Nowak M., Przymorska-Sztuczka M., 2013, *Szkaplerze szczuczzyńskie (cz. 1)*, [w:] *Tajemnice*, s. 53–68.
- Ryken L., Wilhoit J., Longman III T., 2010, *Słownik symboliki biblijnej*, Warszawa.
- Sterszewska L., Praškiewicz Sz.T., 2011, *Skarb karmelitański*, Poznań.
- Szkopek T., 2005, *Szaty zbawienia*, Gdańsk.
- Wytyczne, 2019, *Wytyczne do prowadzenia badań archeologicznych*, cz. 1: *Badania nieinwazyjne*, oprac. A. Oniszczuk, Z. Misiuk, A. Makowska, J. Wrzosek, M. Sekuła, Warszawa.

SELECTED RESEARCH PROCEDURES
OF THE MATERIAL MANIFESTATIONS
OF THE FUNERAL ARCHAEOLOGY OF THE NOT DISTANT PAST

Keywords: burials, Post-medieval period, funeral rites, Gniew, Szczuczyn.

Summary

The typological and raw material diversity of artefacts discovered at the Post-medieval burials gives enormous interpretative possibilities in the field of funeral rites. The archaeological research conducted by the Documentation and Conservation Laboratory of the Institute of Archaeology at the Nicolaus Copernicus University in 2009–2016 in the church and in the surrounding area in Gniew, as well as in the crypts of the church in Szczuczyn allowed for the development of a scheme of operation on this type of archaeological site, and three main groups of registered artefacts (coffins, clothes, devotional items) provided a lot of information on funeral rites and allowed for the identification of the deceased.